

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра історії України**

С. В. Стельникович

Методичні рекомендації
до семінарських занять з навчальної дисципліни

«Історія релігії та церкви в Україні»

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету ім. І. Франка,
протокол № 14 від 30 жовтня 2020 р.*

Рецензенти:

Венгерська В. О., доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії України
Житомирського державного університету ім. І. Франка;
Дегтярьов С. І., доктор історичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права
Сумського державного університету;
Подобєд О. А., доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Стельникович С. В.

**С 79 Методичні рекомендації до семінарських занять з навчальної дисципліни
«Історія релігії та церкви в Україні». Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020.
52 с.**

Методичні рекомендації до семінарських занять містять перелік основних проблем дисципліни «Історія релігії та церкви в Україні», плани семінарських занять з літературою, інтернет-ресурсами до тем, принципи організації самостійної роботи, питання до екзамену, критерії оцінювання навчальних досягнень магістрантів, список основної й додаткової літератури та інтернет-ресурсів.

Для магістрантів історичного факультету денної та заочної форм навчання.

УДК 27:29:257.2(477)(072)

© С. В. Стельникович, 2020
© ЖДУ ім. І. Франка, 2020

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	4
Розподіл навчального часу за темами та видами роботи.....	5
Тематика лекцій.....	7
Семінарські заняття.....	14
Принципи організації самостійної роботи.....	35
Питання до екзамену.....	37
Критерії оцінювання навчальних досягнень магістрантів.....	39
Основна література.....	41
Додаткова література.....	46
Інтернет-ресурси.....	51

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Підготовка магістрів за спеціальностями 014.03 Середня освіта (Історія), 032 Історія та археологія є одним із важливих напрямків освітньо-наукової діяльності на історичному факультеті Житомирського державного університету ім. І. Франка. Окрім іншого, в магістратурі передбачено вивчення ряду дисциплін, ціллю яких є розвиток загальних і фахових компетентностей для підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Одним із фахових навчальних курсів на історичному факультеті, таким чином, є «Історія релігії та церкви в Україні».

Мета вивчення дисципліни «Історія релігії та церкви в Україні» полягає у засвоєнні магістрантами-істориками комплексу знань про розвиток релігійного й церковного життя в Україні, у сприянні розвитку історичного мислення; формуванні наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

Навчальна дисципліна «Історія релігії та церкви в Україні», доповнюючи інші фахові предмети, у свою чергу, має сприяти формуванню цілісної картини історичного минулого України, усвідомленню важливої ролі церковно-релігійних процесів у суспільному житті країни, як у минулому, так і в умовах сьогодення.

Відповідно до навчальних планів Житомирського державного університету ім. І. Франка, навчальна дисципліна «Історія релігії та церкви в Україні» є важливим елементом підготовки магістрантів історичного факультету денної та заочної форм навчання. Ця дисципліна викладається тут у відповідній кількості годин на I курсі (спеціальності: 014.03 Середня освіта (Історія), 032 Історія та археологія). Також зазначимо, що вказана навчальна дисципліна викладається на другому (магістерському) рівні вищої освіти для спеціальності 033 «Філософія».

Представлені методичні рекомендації до семінарських занять з навчальної дисципліни «Історія релігії та церкви в Україні» побудовані за проблемно-тематичним підходом й ґрунтуються на основі принципів об'єктивності, історизму, науковості, системності та всебічності. Це сприятиме засвоєнню магістрантами відповідних теоретичних знань та формуванню практичних умінь. Їх рівень має відображатися у роботі на семінарських (аудиторних) заняттях, при підготовці рефератів як одного із видів навчально-дослідницьких робіт, питань, що виносяться на самостійне опрацювання, та при підсумковому контролі (модульних контрольних роботах, екзамені).

РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ ТА ВИДАМИ РОБОТИ

№ з/п	Теми	Кількість годин		
		Лекції (денна/за-очна)	Семінар-ські заня-ття (денна/за-очна)	Самостійна робота (денна/за-очна)
Модуль 1. Релігійне життя на українських землях від давніх часів до XVII ст.				
1.	Дохристиянські вірування на території України	2/2	2/-	6/9
2.	Християнський період Київській Русі	2/2	2/-	7/9
3.	Православна церква в умовах іноземної влади на українських землях (друга половина XIII – кінець XVI ст.)	2/-	2/2	7/9
4.	Посилення наступу католицизму на українські землі. Берестейська унія 1596 р.	2/-	2/2	7/9
5.	Греко-католицька та православна церкви в Україні у XVII ст.	2/-	2/2	7/9
Кількість годин за модулем 1		10/4	10/6	34/45

Модуль 2.
Релігійно-церковне життя в Україні у XVIII – наприкінці XX ст.

6.	Християнські церкви на українських землях у XVIII – на початку XX ст.	4/-	4/2	13/18
7.	Релігійно-церковні процеси в період Української революції 1917–1921 рр.	2/-	2/2	7/9
8.	Релігійно-церковне життя в Україні в умовах тоталітаризму (1920-ті – 1980-ті роки)	2/2	2/-	7/10
Кількість годин за модулем 2		8/2	8/4	27/37

Модуль 3.
Сучасні релігійно-церковні процеси в Україні.
Релігії національних меншин

9.	Православ'я в період незалежності України	4/2	4/-	13/18
10.	Католицизм та протестантизм в період незалежності України	2/-	2/2	7/10
11.	Етноконфесійні та нові релігійні організації в Україні	4/2	4/-	13/18
Кількість годин за модулем 3		10/4	10/2	33/46
Усього годин		28/10	28/12	94/128

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

Модуль 1.

Релігійне життя на українських землях від давніх часів до XVII ст.

Тема 1.

Дохристиянські вірування на території України

Історія релігієзнавчої думки в Україні. Богословське релігієзнавство. Релігієзнавча думка Київської Русі. «Повість минулих літ». «Галицько-Волинський літопис». Давня українська література. Полемічна література. Науковий доробок викладачів Києво-Могилянської академії. Світське релігієзнавство. Релігієзнавча думка у XIX – на початку XX ст. Релігієзнавча думка в часи радянського тоталітаризму. Релігієзнавча думка в період незалежності України.

Первісні форми релігійних вірувань. Тотемізм. Анімізм. Фетишизм. Магія.

Релігійні вірування в період давньої історії України. Трипільська культура. Кіммерійці. Скіфи. Сармати.

Язичництво давніх слов'ян. Поняття «язичництво». Природні культи. Культ води. Культ лісів і дерев. Культ злих сил. Культ предків. Річний цикл язичницьких свят.

Тема 2.

Християнський період Київській Русі

Поширення християнства на території Київської Русі (до 988 р.). літописні легенди про поширення християнства. Вплив грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я. Князі Аскольд і Дір. Князь Ігор. Княгиня Ольга.

Запровадження християнства в Київській Русі як державної релігії. Релігійна реформа Володимира та її причини. Запровадження християнства візантійського зразка як державної релігії. Наслідки прийняття християнства.

Християнська церква наприкінці X – у 30-х роках XII ст. Перші митрополити. Поширення християнства за Ярослава Мудрого. Культове будівництво. Митрополит Іларіон. Розкол християнства у 1054 р. Святі періоди Київської Русі.

Двовір'я після прийняття християнства. Причини двовір'я. Боротьба із залишками язичництва. Неоязичництво.

Тема 3.

Православна церква в умовах іноземної влади на українських землях (друга половина XIII – кінець XVI ст.)

Православна церква в період монгольської навали. Наслідки монгольської навали для православної церкви. Ставлення монголів до православ'я. Привілеї церкви. Митрополит Петро Акеревич. Переміщення митрополичої кафедри до м. Володимир-над-Клязьмою.

Галицька митрополія. Боротьба за духовну спадщину Київської Русі. Утворення Галицької митрополії. Ліквідація Галицької митрополії.

Православна церква в литовсько-польський період. Становище православ'я в литовсько-польський період. Литовська митрополія. Кревська унія 1385 р. Городельська унія 1413 р. Люблінська унія 1569 р.

Внутрішнє становище православної церкви у литовсько-польський період. Негативні тенденції в православній церкві. Початок наступу католицизму. Захоплення турками Константинополя (1453 р.) та його вплив на становище православної церкви на українських землях. Родина Острозьких на захисті православ'я. Острозька академія.

Тема 4.

Посилення наступу католицизму на українські землі. Берестейська унія 1596 р.

Передумови Берестейської унії. Складність церковно-релігійної ситуації на українських землях у XVI ст. Наступ католицизму. Реформація. Контрреформація. Реформація на українських землях у XVI ст. Кальвінізм. Лютеранство. Соцініанство. Діяльність єзуїтів.

Братський рух у контексті захисту православ'я. Створення православних братств. Львівське братство. Київське братство. Ставропігія. Діяльність братств. Києво-Могилянська колегія. Унійні братства.

Укладання Берестейської унії та її значення. Підписання Берестейської унії. Прихильники та противники церковної унії. Значення Берестейської унії 1596 р.

Тема 5.

Греко-католицька та православна церкви в Україні у XVII ст.

Унійна церква у першій половині XVII ст. Митрополити Михайло Рогоза та Іпатій Потій. Реформування унійної церкви митрополитом Йосифом Велямином-Рутським. Унійна церква на українських землях у другій половині XVII ст.

Відродження православної церкви у першій половині XVII ст. Юридичне становище православної церкви після Берестейської унії. Єпископи Гедеон Балабан та Михайло Копистенський. «Сеймова боротьба». Архімандрит Києво-Печерського монастиря Єлисей Плетенецький. Українське козацтво на захисті православ'я. Відновлення православної митрополії у 1620 р. Митрополит Петро Могила. Релігійні реформи Петра Могили.

Церковно-релігійний чинник у Національно-визвольній війні під керівництвом Б. Хмельницького. Релігійний чинник серед різних груп Національно-визвольної війни. Богдан Хмельницький та релігійне питання.

Приєднання Київської митрополії до Московського патріархату. Переяславська рада та Березневі статті 1654 р. Митрополит Сильвестр Косів. Наступ Москви на Київську митрополію. Митрополит Гедеон Четвертинський. Передача Константинопольським патріархом Київської митрополії до складу Московського патріархату (1686 р.) та питання про канонічність цієї акції.

Модуль 2.

Релігійно-церковне життя в Україні у XVIII – наприкінці XX ст.

Тема 6.

Християнські церкви на українських землях у XVIII – на початку XX ст.

Ліквідація національних особливостей православної церкви в Україні в умовах наступу російського царизму у XVIII ст. Обмеження кількості єпархій Київської митрополії. Анафемування І. Мазепи та його прихильників. Впровадження Духовного регламенту. Уніфікація церковно-релігійного життя. Секуляризація церковних земель. Ліквідація та відновлення Київської митрополії.

Православна церква на Правобережній Україні у XVIII ст. Тиск католицизму та уніяцтва. Офіційна позиція польської влади у ставленні до

православ'я. Скит Манявський та Почаївська лавра як осередки православ'я у Галичині та на Волині. Занепад діяльності православних братств. Мотиви втручання Російською імперією у церковно-релігійне життя населення Правобережної України. Поділи Польщі та доля православ'я на Правобережжі.

Греко-католицизм та православ'я на українських землях в Австрійській (Австро-Угорській) імперії. Становище греко-католицької ієрархії в імперії Габсбургів. Греко-католицька церква та український національний рух у Галичині. Становище Буковинської православної церкви в імперії Габсбургів.

Православна церква на українських землях у XIX – на початку XX ст. Централізація, уніфікація, бюрократизація церковної системи. Ліквідація національних особливостей релігійно-церковного життя в Україні. Відділення значної частини православного духовенства через його залежність від самодержавства від парафіян. Національне відродження в українському церковному житті на початку XX ст.

Тема 7.

Релігійно-церковні процеси в період Української революції 1917–1921 рр.

Релігійно-церковне становище в Україні за доби Центральної Ради. Активізація національного релігійного життя. Ідея української незалежної церкви (автокефалії). Ставлення представників Центральної Ради до релігійно-церковного життя. Релігійно-церковні процеси на території західноукраїнських земель.

Релігійно-церковне життя в Українській державі Павла Скоропадського. Правовий статус церкви у Українській державі. Створення та діяльність Міністерства сповідань. Розвиток ідеї автокефалії православної церкви.

Релігійна політика Директорії УНР. Іван Огієнко на чолі Міністерства сповідань. «Закон про верховне управління Української Православної Автокефальної Синодальної Церкви». Створення Української Автокефальної Православної Церкви. Митрополит Василь Липківський як очільник УАПЦ.

Тема 8.

Релігійно-церковне життя в Україні в умовах тоталітаризму (1920-ті – 1980-ті роки)

Антицерковна політика радянського тоталітаризму у міжвоєнний період. Початок атеїстичної кампанії. Вилучення церковного майна. Терор проти духовництва. Поширення обновленського руху. Ліквідація УАПЦ. Релігійно-церковна політика радянської влади в Західній Україні у 1939–1941 рр.

Релігійно-церковне життя в період нацистської окупації. Відновлення релігійно-церковного життя. Автономна Православна Церква. УАПЦ. УГКЦ. Часткове повернення культових споруд. Брак професійного духовенства. Вплив на релігійно-церковне життя українського самостійницького руху. Офіційна окупаційна релігійно-церковна політика. Питання колабораціонізму духовенства в період нацистської окупації.

Післявоєнний розвиток православ'я в Україні (друга половина 1940-х – 1980-ті роки). Зміна офіційної радянської політики щодо релігійно-церковного життя у другій половині 1940-х років. Наступ на церкву в хрущовський період. Посилення атеїстичної пропаганди. Закриття церков. Православ'я в умовах «перебудови».

Українська греко-католицька церква у другій половині 1940-х – 1980-х роках. Процес ліквідації УГКЦ. Митрополит Йосиф Сліпий. Львівський собор 8–10 березня 1946 р. Напівпідпільна діяльність УГКЦ. Відновлення УГКЦ наприкінці 1980-х років.

Модуль 3.

Сучасні релігійно-церковні процеси в Україні. Релігії національних меншин

Тема 9.

Православ'я в період незалежності України

Тенденції церковно-релігійного життя в період незалежності України. Відродження релігійної мережі України. Формування правової бази у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Державно-конфесійні відносини. Міжконфесійні об'єднання. Міжконфесійні стосунки. Сучасна релігійна карта України.

Українська Православна Церква Московського Патріархату. Створення

УПЦ МП (27 жовтня 1990 р.). Предстоятелі УПЦ МП. Діяльність УПЦ МП в контексті сучасних суспільно-політичних подій.

УАПЦ в період незалежності України. Відновлення діяльності УАПЦ. Розкол УАПЦ у 1996 р. Предстоятелі УАПЦ. Саморозпуск УАПЦ на Об'єднавчому Соборі у Києві 15 грудня 2018 р.

Українська Православна Церква Київського Патріархату. Створення УПЦ КП (червень 1992 р.). Предстоятелі УПЦ КП. Похорон Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира 18 липня 1995 р. Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет. Саморозпуск УАПЦ на Об'єднавчому Соборі у Києві 15 грудня 2018 р.

Православна Церква України. Ідеї автокефалії українського православ'я в роки незалежності України. Звернення Верховної Ради України до Вселенського Патріарха Варфоломія від 16 червня 2016 р. Звернення Президента України П. Порошенка до Вселенського Патріарха Варфоломія у квітні 2018 р. Засідання Синоду Вселенського Патріархату 9–11 жовтня 2018 р. Об'єднавчий Собор у Києві 15 грудня 2018 р. та створення Православної Церкви України. Митрополит Київський і всієї України Епіфаній. Підписання Вселенським Патріархом Варфоломієм Томосу про автокефалію Православної Церкви України.

Тема 10.

Католицизм та протестантизм в період незалежності України

Українська греко-католицька церква. Відродження УГКЦ. Предстоятелі УГКЦ. Перенесення Патріаршого престолу УГКЦ до Києва (21 серпня 2005 р.).

Римсько-католицька церква в Україні. Відродження РКЦ в Україні. Конференція римо-католицьких єпископів України. Голови Конференції римо-католицьких єпископів України.

Сучасний протестантизм в Україні. Відродження протестантизму в Україні. Релігійні організації баптистів. Релігійні організації євангельських християн. Релігійні організації християн віри євангельської. Релігійні організації адвентистів. Релігійні організації лютеран. Релігійні організації реформатів. Релігійні організації харизматичного типу. Інші релігійні організації протестантського походження (релігійні організації Свідків Єгови).

Тема 11.

Етноконфесійні та нові релігійні організації в Україні

Іслам на українських землях. Поширення ісламу на території України. Іслам в період незалежності України. Іслам в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

Іудаїзм на українських землях. Поширення іудаїзму на території України. Хасидизм. Іудаїзм в період незалежності України. Іудаїзм в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

Караїзм на українських землях. Поширення караїзму на території України. Караїзм в період незалежності України. Караїзм в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

Вірменська апостольська церква в Україні. Поширення громад Вірменської апостольської церкви на території України. Вірменська апостольська церква в період незалежності України. Вірменська апостольська церква в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

Нові релігійні організації. Причини поширення нових релігійних організацій в Україні. Групи нових релігійних організацій. Нові релігійні організації в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Модуль 1.

Релігійне життя на українських землях від давніх часів до XVII ст.

Семінарське заняття 1.

Дохристиянські вірування на території України

Мета: ознайомити магістрів із особливостями дохристиянських вірувань на території України; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історія релігієзнавчої думки в Україні.
2. Первісні форми релігійних вірувань.
3. Релігійні вірування в період давньої історії України.
4. Язичництво давніх слов'ян.

Реферат:

1. Вплив дохристиянських язичницьких вірувань на культуру українського народу.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Слов'янський язичницький пантеон.

Рекомендована література:

Основна:

1. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. Київ: Стародавній Світ, 2012. 366 с.
2. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: тотемна система в Австралії / Пер. з фр. Г. Філіпчук, З. Борисюк. Київ: Юніверс, 2002. 424 с.
3. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
4. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б. Лобовика. Київ: Український центр духовної культури, 1996. 383 с.
5. Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. Київ: Коло,

2006. 168 с.

6. Колодний А. М. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції. Київ: Світ знань, 1999. 52 с.

7. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Київ: Інтерсервіс, 2017. 739 с.

8. Леви-Строс К. Тотемизм сегодня. Неприрученная мысль / Пер. с фр. А. Б. Островский. Москва: Академический Проект, 2008. 520 с.

9. Релігієзнавство: предмет, структура, методологія / За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. Київ, 1996. 240 с.

10. Рыбаков Б. Язычество древних славян. Москва: Наука, 1981. 606 с.

11. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь, 1991. 640 с.

Додаткова:

1. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 3).

2. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.

3. Дулуман Є. К. Релігія як соціально-історичний феномен. Київ: Наукова думка, 1974. 264 с.

4. Калашніков В. Г. Словник термінів релігієзнавства. Житомир, 2007. 300 с.

5. Кислашко О. П., Кислашко Я. О. Православні свята та народні звичаї. Київ: Грамота, 2003. 152 с.

6. Морозовський Р. Ю. Тотема давніх українців. *Буття українців: матеріали науково-практичної конференції-презентації*. Київ: Сталь, 2005. С. 115–117.

7. Релігієзнавчий словник / Ред. А. Колодний, Б. Лобовик. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

8. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний, О. Саган. 3-тє вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 448 с.

9. Рыбаков Б. Язычество древней Руси. Москва: Наука, 1987. 784 с.

10. Чмыхов Н. А. Истоки язычества Руси. Київ: Либідь, 1990. 384 с.

11. Ятченко В. Ф. Український шаманізм. Київ: Міленіум, 2011. 216 с.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>

2. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Режим доступу: <https://www.filosof.com.ua>

3. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>

Семінарське заняття 2.

Християнський період Київській Русі

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями розвитку християнства в період Київської Русі; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Поширення християнства на території Київської Русі (до 988 р.).
2. Запровадження християнства в Київській Русі як державної релігії.
3. Християнська церква наприкінці X – у 30-х роках XII ст.
4. Дворів'я після прийняття християнства.

Реферат:

1. Історія Свято-Василівського собору в м. Овруч.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Митрополит Іларіон та його «Слово про Закон і Благодать».

Рекомендована література:

Основна:

1. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. Київ: Наукова думка, 1988. 259 с.
2. Голобуцький П. В. Запровадження християнства на Русі – правда і вигадки. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Політвидав України, 1987. 95 с.
3. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
5. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б. Лобовика. Київ: Український центр духовної культури, 1996. 383 с.
6. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Київ: Інтерсервіс, 2017. 739 с.
7. Котляр М. Ф. Введення християнства в Київській Русі та його наслідки. Київ, 1985. 48 с.
8. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
9. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви.

Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.

10.Ричка В. М. Церква Київської Русі (соціальний та етнокультурний аспект). Київ, 1997. 207 с.

11.Стратонова Н. Двовір'я як феномен релігійної ідентичності Київської Русі. Наукові записки. Серія «Культурологія». 2011. Вип. 7. С. 294–302.

Додаткова:

1. Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI–XVII вв.). Киев: Наукова думка, 1976. 455 с.

2. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

3. Голуб А. П. Світоглядні парадигми Київської Русі: феномен двовір'я: дис. ... канд.. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 1994. 130 с.

4. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект. Київ: Академія, 2001. 272 с.

5. Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань. Матеріали Круглого столу. Київ, 2010. 120 с.

6. Кислашко О. П., Кислашко Я. О. Православні свята та народні звичаї. Київ: Грамота, 2003. 152 с.

7. Косик В. Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (XI–XVI ст.). *Український історичний журнал*. 1993. № 3. С. 76–85.

8. Котовська О. Феномен двовір'я в українській філософській традиції. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Філософські науки. Львів, 2006. № 550. С.101–107.

9. Назарко І. Святий Володимир Великий, володар і христитель Руси. Оттава, 1951. 294 с.

10.Полонська-Василенко Н. Київ часів Володимира та Ярослава. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1944. 65 с.

11.Рыбаков Б. Язычество древней Руси. Москва: Наука, 1987. 784 с.

12.Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 352 с. (Україна крізь віки; т. 4).

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>

2. Національний заповідник «Софія Київська». Режим доступу: <https://st-sophia.org.ua/uk/golovna/>

3. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>

Семінарське заняття 3.
Православна церква
в умовах іноземної влади на українських землях
(друга половина XIII – кінець XVI ст.)

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями становища православної церкви на українських землях у другій половині XIII – наприкінці XVI ст.; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Православна церква в період монгольської навали.
2. Галицька митрополія.
3. Православна церква в литовсько-польський період.
4. Внутрішнє становище православної церкви у литовсько-польський період.

Реферат:

1. Історія Свято-Михайлівського кафедрального собору у м. Житомир.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Софійський собор у Києві як пам'ятка культової архітектури.

Рекомендована література:

Основна:

1. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.
2. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
3. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
4. Крывелев И. А. История религий: очерки. Т. 1. Москва: Мысль, 1988. 445 с.
5. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
6. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.
7. Сковчиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Вид-во УКУ, 2010. 832 с.

8. Шеретюк Р., Стоколос Н. Трансформації релігійно-церковного життя в Галицько-Волинській Русі другої половини XIII – першої половини XV ст.: геополітичний контекст. Рівне: Волинські обереги, 2009. 272 с.

Додаткова:

1. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

2. Історія України в особах. Литовсько-польська доба. Київ: Україна, 1997. 272 с.

3. Каргалов В. В. Монголо-татарское нашествие на Русь. XIII век. Москва: Просвещение, 1966. 135 с.

4. Козюба В. К. Церква Богородиці Десятинна в Києві (короткий історичний нарис). *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 116–127.

5. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 5).

6. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ: Альтернативи, 1998. 320 с. (Україна крізь віки; т. 6).

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>

2. Національний музей історії України. Режим доступу: <https://www.npmiu.com.ua>

3. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>

Семінарське заняття 4.

Посилення наступу католицизму на українські землі. Берестейська унія 1596 р.

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями посилення наступу католицизму на українські землі та прийняття Берестейської церковної унії; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Передумови Берестейської унії.
2. Реформація на українських землях у XVI ст.
3. Братський рух у контексті захисту православ'я.
4. Укладання Берестейської унії та її значення.

Реферат:

1. Полемічна література як особливе культурне явище.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Князі Острозькі та їхня роль у підтримці православної церкви.

Рекомендована література:

Основна:

1. Берестейська унія. 350. Регенсбург, 1946. 12 с.
2. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.
3. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII. Київ: Наукова думка, 1966. 248 с.
4. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
5. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
6. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
7. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
8. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.
9. Тимошенко Л. В. Берестейська унія 1596 р. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2004. 197 с.
10. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 1: середина XV – кінець XVI століття. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

Додаткова:

1. Вишенський І. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1972. 129 с.
2. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
3. Дмитриев М. В. Православие и Реформация. Реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. Москва: Издательство МГУ, 1990. 135 с.
4. Історія України в особах. Литовсько-польська доба. Київ: Україна, 1997. 272 с.
5. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Каменярь, 1991.

167 с.

6. Основні документи Берестейської унії: наукові зошити. Львів: Свічадо, 1996. 89 с.

7. Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний: Чесний лицар. Київ: Парламентське видавництво, 2020. 560 с.

8. Уляновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ: Видавничий дім «Простір», 2012. 1370 с.

9. Шевченко В. В. Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду. Київ: Преса України, 2002. 416 с.

10. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>
2. Львівське крайове ставропігійне братство святого апостола Андрія Первозваного. Режим доступу: <https://stavropigia.lviv.ua>
3. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>
4. Українська Греко-Католицька Церква. Режим доступу: <http://www.ugcc.org.ua>

Семінарське заняття 5.

Греко-католицька та православна церкви в Україні у XVII ст.

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями становища греко-католицької та православної церков в Україні у XVII ст.; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Унійна церква у першій половині XVII ст.
2. Відродження православної церкви у першій половині XVII ст. Петро Могила.
3. Церковно-релігійний чинник у Національно-визвольній війні під керівництвом Б. Хмельницького.
4. Приєднання Київської митрополії до Московського патріархату.

Реферат:

1. Культурно-просвітницька діяльність Петра Могили.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Релігія та церква в житті українського козацтва.

Рекомендована література:

Основна:

1. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.
2. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Париж, 1969. 283 с.
3. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
5. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
6. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
7. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 2. Вінніпег, 1979. 185 с.
8. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ: Український центр духовної культури, 1997. 328 с.
9. Шевченко О. М. Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVII ст. *Український історичний журнал*. 1994. № 1. С. 54–61.
10. Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контекст. Збірник доповідей наукової конференції. Київ, 2019. 127 с.

Додаткова:

1. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
2. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
3. Митрополит Іларіон. Приєднання церкви української до московської в 1686 році. 5-те вид., доп. Вінніпег, 1948. 70 с.
4. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. Київ: Генеза, 1993.

230 с.

5. Плохій С. М. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2006. 495 с.

6. Православное исповедание Кафолической и Апостольской Церкви Восточной. Москва: Синодальная Типография, 1900. 164 с.

7. Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний: Чесний лицар. Київ: Парламентське видавництво, 2020. 560 с.

8. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція (1648–1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 352 с. (Україна крізь віки; т. 7)

9. Феномен Петра Могили: біографія, діяльність, позиція / Відп. ред. В. Климів. Київ: Дніпро, 1996. 267 с.

10. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>

2. Православна Церква України. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/>

3. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>

4. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. Режим доступу: <http://orthodox.org.ua>

Модуль 2.

Релігійно-церковне життя в Україні у XVIII – наприкінці XX ст.

Семінарське заняття 6–7.

Християнські церкви на українських землях у XVIII – на початку XX ст.

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями становища християнських церков на українських землях у XVIII – на початку XX ст.; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Ліквідація національних особливостей православної церкви в Україні в умовах наступу російського царизму у XVIII ст.

2. Православна церква на Правобережній Україні у XVIII ст.

3. Греко-католицька церква на українських землях в Австрійській (Австро-Угорській) імперії.

4. Буковинська православна церква в Австрійській (Австро-Угорській) імперії.

5. Православна церква на українських землях у XIX – на початку XX ст.

Реферати:

1. Історія Свято-Преображенського кафедрального собору в м. Житомир.

2. Релігія та українське національно-культурне відродження в Україні XIX ст.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Києво-Печерська лавра як один із найбільших православних монастирських комплексів.

2. Релігійні погляди Івана Франка *(або іншого українського культурного діяча XIX – початку XX ст. – за вибором магістранта)*.

Рекомендована література:

Основна:

1. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.

2. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.

3. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.

4. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.

5. Лебединцев Ф. Архімандрит Мельхіседек Значко-Яворський. Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2012. 58 с.

6. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.

7. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Видавництво УКУ, 2010. 832 с.

Додаткова:

1. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

2. Лиштенан Ф. Д. Елизавета Петровна. Императрица, не похожая на других. Москва: Астрель, 2012. 644 с.

3. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, 1960. 408 с.
4. Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 432 с.
5. Прокопович Ф. Духовный регламент Петра Первого. С прибавлением «О правилах причта церковного и монашеского». Москва: Либроком, 2012. 200 с.
6. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ: Альтернативи, 1999. 336 с. (Україна крізь віки; т. 9).

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>
2. Православна Церква України. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/>
3. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>
4. Українська Греко-Католицька Церква. Режим доступу: <http://www.ugcc.org.ua>
5. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. Режим доступу: <http://orthodox.org.ua>

Семінарське заняття 8. **Релігійно-церковні процеси** **в період Української революції 1917–1921 рр.**

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями релігійно-церковних процесів в період Української революції 1917–1921 рр.; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Релігійно-церковне становище в Україні за доби Центральної Ради.
2. Релігійно-церковне життя в Українській державі Павла Скоропадського.
3. Релігійна політика Директорії УНР. Створення УАПЦ.

Реферат:

1. Історія Католицького кафедрального собору святої Софії в м. Житомир.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Василь Липківський як митрополит УАПЦ.

Рекомендована література:

Основна:

1. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР). Київ: Либідь, 1997. 176 с.
2. Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. 136 с.
3. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
5. Липківський В. Відродження Церкви в Україні 1917–1930. Торонто: Добра книжка, 1959. 335 с.
6. Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2003. Вип. 13. С. 215–220.
7. Теодорович І. Благодатність єпархії У.А.П.Ц. (Української Автокефальної Православної Церкви). Регенсбург, 1947. 143 с.

Додаткова:

1. Киридон А. М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 252–259.
2. Российское духовенство и свержение монархии в 1917 году. Материалы и архивные документы по истории Русской православной церкви. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Индрик, 2008. 632 с.
3. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с. (Україна крізь віки; т. 10).
4. Семергей Н. В. Релігійно-церковний вимір українського національно-культурного відродження 1917–1921 років: концептуалізація наративу сучасної історіографії. *Грані*. 2018. Т. 21, № 7. С. 63–69.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>
2. Православна Церква України. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/>
3. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>
4. Українська Греко-Католицька Церква. Режим доступу: <http://www.ugcc.org.ua>
5. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. Режим доступу: <http://orthodox.org.ua>

Семінарське заняття 9.
Релігійно-церковне життя в Україні в умовах тоталітаризму
(1920-ті – 1980-ті роки)

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями церковно-релігійного життя в Україні в умовах тоталітаризму, у 1920-ті – 1980-ті роки; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Антицерковна політика радянського тоталітаризму у міжвоєнний період.
2. Релігійно-церковне життя в період нацистської окупації.
3. Післявоєнний розвиток православ'я в Україні (друга половина 1940-х – 1980-ті роки).
4. Українська греко-католицька церква у другій половині 1940-х – 1980-х роках.

Реферат:

1. Історія монастиря Кармелітів Босих у м. Бердичів.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Андрей Шептицький та Йосиф Сліпий як предстоятелі УГКЦ.

Рекомендована література:

Основна:

1. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? *Український історичний журнал*. 2005. Вип. 3. С. 16–36.
2. Бондарчук П. М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.
3. Бондарчук П. М., Даниленко В. М., Крупина В. О., Кубальський О. Н. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.
4. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.

5. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
6. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
7. Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920–1930-х років: соціальний вимір. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 12. С. 234–256.
8. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 49 с.
9. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: історичні нариси. Кн. 2 / Редкол. В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін. Київ: Наукова думка, 2011. 943 с.

Додаткова:

1. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. (Україна крізь віки; т. 13).
2. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.
3. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Переклад з англ. Н. Кочан. Львів: Видавництво УКУ, 2005. 268 с.
4. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2003. № 2 (Спеціальний випуск: влада і костел в радянській Україні, 1919–1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму). 507 с.
5. Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. 440 с.
6. Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.). Житомир, 2015. 592 с.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>
2. Православна Церква України. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/>
3. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>
4. Українська Греко-Католицька Церква. Режим доступу: <http://www.ugcc.org.ua>
5. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. Режим доступу: <http://orthodox.org.ua>

Модуль 3.
Сучасні релігійно-церковні процеси в Україні.
Релігії національних меншин

Семінарське заняття 10–11.
Православ'я в період незалежності України

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями розвитку православ'я в період незалежності України; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Тенденції церковно-релігійного життя в період незалежності України.
2. Українська Православна Церква Московського Патріархату.
3. УАПЦ в період незалежності України.
4. Українська Православна Церква Київського Патріархату.
5. Православна Церква України.

Реферати:

1. Екуменічний рух в Україні: реалії та перспективи.
2. Релігійний фактор у війнах і збройних конфліктах в Україні.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».
2. Патріарх Філарет як український релігійно-церковний діяч *(або інший український релігійно-церковний діяч – за вибором магістранта)*.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бондарчук П. М., Даниленко В. М., Крупина В. О., Кубальський О. Н. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.
2. Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / За ред. В. Д. Бондаренка, І. М. Мищака. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 518 с.
3. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.

4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
5. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / За ред. А. Колодного. Дрогобич: Коло, 2003. 616 с.
6. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
7. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 49 с.
8. Україна. Закони. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Київ: Парламентське видавництво, 1998. 23 с.

Додаткова:

1. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.
2. Войналович В., Єленський В., Кирюшко М., Кочан Н., Рубльова Н. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.
3. Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні / За заг. ред. А. Колодного, П. Яроцького, О. Сагана. Київ: Гносис, 2001. 278 с.
4. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики ХХІ століття. Київ: Знання України, 2005. 552 с.
5. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 1: Стан релігійного життя України. Київ, 2008. 436 с.
6. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 2: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.
7. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.

Інтернет-ресурси:

1. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Режим доступу: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>
2. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>
3. Православна Церква України. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/>
4. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>
5. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. Режим доступу: <http://orthodox.org.ua>

Семінарське заняття 12.
Католицизм та протестантизм
в період незалежності України

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями розвитку католицизму і протестантизму в період незалежності України; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Українська греко-католицька церква.
2. Римсько-католицька церква в Україні.
3. Сучасний протестантизм в Україні.

Реферат:

1. Міжконфесійні відносини в Україні.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій як провідне міжконфесійне об'єднання України.

Рекомендована література:

Основна:

1. Ворон О. П., Ворон О. П. Становлення та функціонування Римокатолицької церкви в незалежній Україні (1991–2016 роки). Київ: Центр учбової літератури, 2018. 200 с.
2. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
3. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні / За ред. А. Колодного. Київ, Дрогобич: Вид. Сурма G, 2008. 632 с.
4. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / За ред. А. Колодного. Дрогобич: Коло, 2003. 616 с.
5. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
6. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. 2-ге вид. Київ: Поліс, 1995. 350 с.
7. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 49 с.

Додаткова:

1. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.
2. Калашніков В. Г. Словник термінів релігієзнавства. Житомир, 2007. 300 с.
3. Карпов П. Поширення протестантизму в Україні: основні етапи становлення. *Релігія та Соціум*. 2017. № 2. С. 141–147.
4. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 1: Стан релігійного життя України. Київ, 2008. 436 с.
5. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 2: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.
6. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.

Інтернет-ресурси:

1. Апостольська Нунціатура в Україні. Режим доступу: <https://nunciaturekyiv.org>
2. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Режим доступу: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>
3. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>
4. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>
5. Свідки Єгови. Режим доступу: <https://www.jw.org/uk/>
6. Українська Греко-Католицька Церква. Режим доступу: <http://www.ugcc.org.ua>

Семінарське заняття 13–14.

Етноконфесійні та нові релігійні організації в Україні

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями розвитку етноконфесійних та нових релігійних організацій в Україні; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Іслам на українських землях.
2. Іудаїзм на українських землях.
3. Караїзм на українських землях.
4. Вірменська апостольська церква в Україні.
5. Нові релігійні організації.

Реферати:

1. Сучасний релігійний фанатизм та Україна.
2. Релігійне життя української діаспори.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Іван Огієнко як релігійно-церковний діяч.
2. Особливості релігійного життя на Житомирщині.

Рекомендована література:

Основна:

1. Абдуллаєва М. А. Духовно-релігійне життя греків Криму наприкінці XVIII – на початку XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 132 с.
2. Гринько В. В. Велике Біле Братство як неорелігійний феномен. Київ, 1998. 87 с.
3. Дудар Н. П., Филипович Л. О. Новітні релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). Київ: Наукова думка, 2000. 132 с.
4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
5. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 7. Релігійні меншини України / За ред. А. Колодного. Київ: Український видавничий консорціум, 2011. 600 с.
6. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 8. Нові релігії України / За ред. А. Колодного. Київ, 2010. 828 с.
7. Колодний А. М. Іслам в контексті політичних реалій Криму. *Українське релігієзнавство*. 2006. № 37. С. 136–162.
8. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
9. Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. 3-тє вид. Київ: Дух і літера, 2009. 437 с.
10. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ, 1993. 49 с.
11. Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 264.

Додаткова:

1. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.
2. Брильов Д. В. Ісламський фактор в державно-конфесійній політиці України: внутрішньо- та зовнішньополітичний аспекти. *Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку*. Київ:

Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 22–39.

3. Гаюк І. Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні. Т. 1. Львів: Афіша, 2012. 980 с.

4. Калашніков В. Г. Словник термінів релігієзнавства. Житомир, 2007. 300 с.

5. Кондратьєва І. В. Вірменська Апостольська Церква у конфесіональному полі Руської Православної Церкви. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. 2010. Вип. 100. С. 15–19.

6. Кримські татари: історія і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 13–14 травня 1994 р.). Київ, 1995. 234 с.

7. Латигіна Н. А. Іслам: шлях крізь століття. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2016. 360 с.

8. Орлова М. Л., Редіна С. С., Ярьоменко С. Г. Ресурси етнічного туризму України, пов'язані з вірменським народом. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 267. С. 98–104.

9. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 1: Стан релігійного життя України. Київ, 2008. 436 с.

10. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 2: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.

11. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.

Інтернет-ресурси:

1. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Режим доступу: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>

2. Духовне управління мусульман України «УММА». Режим доступу: <https://umma.in.ua/ua>

3. Духовное управление мусульман Украины. Режим доступу: <https://islam.ua/ua/>

4. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>

5. Іслам в Україні. Режим доступу: <https://islam.in.ua/ua>

6. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Важливе завдання вищої школи – підготовка фахівця, який не лише здобуває знання з відповідними вміннями у межах навчальної програми, а й володіє методологією самостійної роботи. Тим більше, що в сучасних умовах реформування системи вищої освіти акцент робиться саме на аспекті самостійної студентської діяльності. Самостійна робота, таким чином, сприяє формуванню умінь та внутрішньої мотивації, які допомагають органічно адаптуватися практично у будь-якому фаховому середовищі.

Повноцінне засвоєння магістрантами знань та формування умінь при вивченні дисципліни «Історія релігії та церкви в Україні» також передбачає проведення самостійної роботи. Вона проявляється у підготовці до семінарських (аудиторних) занять, написанні рефератів як одного із видів навчально-дослідницьких робіт, підготовці питань, що виносяться на самостійне опрацювання, та до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену) з навчальної дисципліни.

Підготовка до семінарських (аудиторних) занять передбачає виконання наступних елементів самостійної роботи:

- ознайомлення з темою семінарського заняття;
- опрацювання лекційного матеріалу;
- ознайомлення з рекомендованою літературою (основною та додатковою), інтернет-ресурсами;
- опрацювання частини, доступної для магістранта, основної та додаткової літератури, інтернет-ресурсів;
- при необхідності – оформлення виписок, тез, плану, конспекту, схем, таблиць тощо;
- формулювання висновків та самооаналіз рівня засвоєння навчального матеріалу.

Написання реферату. Підготовка реферативних робіт є найпростішим видом навчально-дослідницької діяльності магістранта. Існує два основних види реферату – репродуктивний та творчий. Кожен із них передбачає певний рівень навчально-дослідницької діяльності: або ж короткий письмовий виклад реферованого матеріалу, базований на описовому методі дослідження, або ж самостійну навчально-дослідницьку діяльність, основану як на описовому, так і на аналітичному методах дослідження. І у першому, і в другому випадках реферат повинен бути самостійною (індивідуальною) навчально-дослідницькою роботою.

Орієнтовна тематика рефератів запропонована до кожного семінарського заняття. Вона відображає відповідні проблеми, що розглядаються у

рамках того або іншого семінарського заняття. Під час семінарських занять оприлюднені реферати заслуховуються та обговорюються магістрантами за участі викладача. (Особливості композиційного та технічного оформлення реферату відповідають вимогам, які магістранти розглядали на молодших курсах при вивченні відповідних навчальних дисциплін.)

Підготовка питань, що виносяться на самостійне опрацювання, включає:

- ознайомлення з переліком питань для самостійного опрацювання, які запропоновані до кожного семінару (по дві позиції);
- визначення та залучення рекомендованої літератури (основної, додаткової), інтернет-ресурсів для підготовки того або іншого питання;
- при необхідності – оформлення виписок, тез, плану, конспекту, схем, таблиць тощо.

Запропоновані питання для самостійного опрацювання розглядаються як додаткові у рамках кожного семінарського заняття, включені до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену).

Підготовка до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену) з навчальної дисципліни передбачає:

- ознайомлення з переліком питань підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену);
- залучення відповідних матеріалів поточної підготовки (конспект лекцій, виписки, тези, плани, схеми, таблиці з підготовки до семінарських занять та питань, що виносилися на самостійне опрацювання тощо);
- виявлення рівня підготовки з переліку питань;
- визначення та залучення рекомендованої літератури (основної, додаткової), інтернет-ресурсів по питаннях, які цього потребують;
- визначення рівня засвоєння та повтор матеріалу.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Історія релігієзнавчої думки в Україні.
2. Первісні форми релігійних вірувань.
3. Релігійні вірування в період давньої історії України.
4. Язичництво давніх слов'ян.
5. Слов'янський язичницький пантеон.
6. Поширення християнства на території Київської Русі (до 988 р.).
7. Запровадження християнства в Київській Русі як державної релігії.
8. Християнська церква наприкінці X – у 30-х роках XII ст.
9. Двовір'я після прийняття християнства.
10. Митрополит Іларіон та його «Слово про Закон і Благодать».
11. Православна церква в період монгольської навали.
12. Галицька митрополія.
13. Православна церква в литовсько-польський період.
14. Внутрішнє становище православної церкви у литовсько-польський період.
15. Софійський собор у Києві як пам'ятка культової архітектури.
16. Передумови Берестейської унії.
17. Реформація на українських землях у XVI ст.
18. Братський рух у контексті захисту православ'я.
19. Укладання Берестейської унії та її значення.
20. Князі Острозькі та їхня роль у підтримці православної церкви.
21. Унійна церква у першій половині XVII ст.
22. Відродження православної церкви у першій половині XVII ст. Петро Могила.
23. Церковно-релігійний чинник у Національно-визвольній війні під керівництвом Б. Хмельницького.
24. Приєднання Київської митрополії до Московського патріархату.
25. Релігія та церква в житті українського козацтва.
26. Ліквідація національних особливостей православної церкви в Україні в умовах наступу російського царизму у XVIII ст.
27. Православна церква на Правобережній Україні у XVIII ст.
28. Греко-католицька церква на українських землях в Австрійській (Австро-Угорській) імперії.
29. Буковинська православна церква в Австрійській (Австро-Угорській) імперії.
30. Православна церква на українських землях у XIX – на початку XX ст.

- 31.Києво-Печерська лавра як один із найбільших православних монастирських комплексів.
- 32.Релігійні погляди Івана Франка *(або іншого українського культурного діяча XIX – початку XX ст. – за вибором магістранта)*.
- 33.Релігійно-церковне становище в Україні за доби Центральної Ради.
- 34.Релігійно-церковне життя в Українській державі Павла Скоропадського.
- 35.Релігійна політика Директорії УНР. Створення УАПЦ.
- 36.Василь Липківський як митрополит УАПЦ.
- 37.Антицерковна політика радянського тоталітаризму у міжвоєнний період.
- 38.Релігійно-церковне життя в період нацистської окупації.
- 39.Післявоєнний розвиток православ'я в Україні (друга половина 1940-х – 1980-ті роки).
- 40.Українська греко-католицька церква у другій половині 1940-х – 1980-х роках.
- 41.Андрей Шептицький як предстоятель УГКЦ.
- 42.Йосиф Сліпий як предстоятель УГКЦ.
- 43.Тенденції церковно-релігійного життя в період незалежності України.
- 44.Українська Православна Церква Московського Патріархату.
- 45.УАПЦ в період незалежності України.
- 46.Українська Православна Церква Київського Патріархату.
- 47.Православна Церква України.
- 48.Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».
- 49.Патріарх Філарет як український релігійно-церковний діяч *(або інший український релігійно-церковний діяч – за вибором магістранта)*.
- 50.Українська греко-католицька церква.
- 51.Римсько-католицька церква в Україні.
- 52.Сучасний протестантизм в Україні.
- 53.Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій як провідне міжконфесійне об'єднання України.
- 54.Іслам на українських землях.
- 55.Іудаїзм на українських землях.
- 56.Караїзм на українських землях.
- 57.Вірменська апостольська церква в Україні.
- 58.Нові релігійні організації.
- 59.Іван Огієнко як релігійно-церковний діяч.
- 60.Особливості релігійного життя на Житомирщині.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ МАГІСТРАНТІВ

Бали за 100-бальною системою	Шкала ECTS	Бали за 5-ти бальною системою	Критерії оцінювання відповіді (теоретичні знання та уміння)
1	2	3	4
0-34	F	2 Незадовільно	Магістрант за допомогою викладача розпізнає приклади навчального матеріалу на елементарному рівні, однослівно («так» чи «ні») відповідає на конкретні запитання; потребує постійної консультації та контролю з боку викладача; за допомогою викладача намагається використати набуті знання.
35-59	FX	2 Незадовільно	Магістрант за допомогою викладача однослівно («так» чи «ні») відповідає на запитання, із помилками відтворює незначну частку питання у тому вигляді і у тій послідовності, у якій воно було розглянуте на лекції або консультації.
60-67	E	3 Задовільно	Магістрант володіє матеріалом на початковому рівні, значну частину матеріалу відтворює продуктивно: за допомогою викладача передає словами, близькими до тексту лекції, визначення термінів, понять тощо; частково відтворює текст підручника; у процесі відповіді допускає окремі відозміни навчальної інформації; ілюструє відповіді прикладами, що були наведені на консультації.
68-74	D	3 Задовільно	Магістрант за допомогою викладача дає правильне визначення окремих термінів та понять; відтворює всю тему або її основну частину, ілюструючи відповідь власними прикладами; у відповідях допускає незначні неточності; намагається застосувати окремі прийоми логічного мислення (порівняння, аналіз, узагальнення).

1	2	3	4
75-82	C	4 Добре	Магістрант володіє навчальною інформацією, без помилок відтворює зміст питання, наводячи власні приклади; правильно розкриває суть термінів та понять із дисципліни; уміє зіставляти, узагальнювати і систематизувати інформацію під керівництвом викладача; магістрант здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних (типових) ситуацій.
83-89	B	4 Добре	Магістрант вільно володіє вивченим обсягом навчального матеріалу, наводить аргументи на підтвердження своїх думок, використовуючи матеріали власних спостережень та проведених досліджень; може за допомогою викладача відповідати на питання, що потребують знання кількох тем.
90-100	A	5 Відмінно	Магістрант вільно володіє темою, має ґрунтовні знання з дисципліни, висловлює власні думки, робить творчо обґрунтовані висновки, самостійно оцінює різні явища, висловлюючи особисту позицію щодо них; вільно відповідає на запитання, що потребують знання кількох тем; оцінює окремі нові факти, явища; судження логічні й обґрунтовані; магістрант узагальнює і систематизує матеріал у межах навчальної теми; виявляє творчі здібності, знаходить джерела інформації та самостійно використовує їх відповідно до цілей, які поставив викладач, свою відповідь ілюструє конкретними прикладами; уміє аналізувати і систематизувати матеріали власних досліджень.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. Київ: Стародавній Світ, 2012. 366 с.
2. Абдуллаєва М. А. Духовно-релігійне життя греків Криму наприкінці XVIII – на початку XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 132 с.
3. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР). Київ: Либідь, 1997. 176 с.
4. Бабій М. Міжконфесійні конфлікти у контексті міжконфесійних ідентичностей. Релігія і нація в суспільному житті України і світу / За ред. Л. Филипович. Київ, 2006. С. 207–218.
5. Байдич В. Г. Римо-католицька церква в умовах радянської релігійної політики: український досвід (середина 1940-х – перша половина 1960-х років): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Кам'янець-Подільський, 2012. 219 с.
6. Балух В. Міжконфесійні конфлікти: причини, типологія і шляхи подолання. *Релігія та Соціум*. Чернівці, 2016. № 3–4. С. 122–130.
7. Берестейська унія. 350. Регенсбург, 1946. 12 с.
8. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? *Український історичний журнал*. 2005. Вип. 3. С. 16–36.
9. Бондаренко В., Єленський В. Церква й українське суспільство: на новому етапі. *Людина і світ*. 1992. № 3. С. 19–23.
10. Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку. *Людина і світ*. 2003. № 12. С. 36–39.
11. Бондарчук П. М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.
12. Бондарчук П. М., Даниленко В. М., Крупина В. О., Кубальський О. Н. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.
13. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. Київ: Наукова думка, 1988. 259 с.
14. Виговський Л. Церква як чинник формування і утвердження громадянського суспільства в Україні. *Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий*

щорічник. 2007. № 12. С. 23–27.

15.Владиченко Л. Д. Сучасний стан та динаміка розвитку релігійної мережі в Україні. *Філософський альманах*. 2012. № 8. С. 214–225.

16.Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.

17.Ворон О. П., Ворон О. П. Становлення та функціонування Римокатолицької церкви в незалежній Україні (1991–2016 роки). Київ: Центр учбової літератури, 2018. 200 с.

18.Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. 136 с.

19.Голобуцький П. В. Запровадження християнства на Русі – правда і вигадки. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Політвидав України, 1987. 95 с.

20.Гринько В. В. Велике Біле Братство як неорелігійний феномен. Київ, 1998. 87 с.

21.Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 191 с.

22.Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні. Навчальний посібник до спеціального курсу для студентів історичного факультету. Ч. 1: IX–XIX ст. Одеса: Астропринт, 2006. 104 с.

23.Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / За ред. В. Д. Бондаренка, І. М. Мишака. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 518 с.

24.Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.

25.Дудар Н. П., Филипович Л. О. Новітні релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). Київ: Наукова думка, 2000. 132 с.

26.Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: тотемна система в Австралії / Пер. з фр. Г. Філіпчук, З. Борисюк. Київ: Юніверс, 2002. 424 с.

27.Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Париж, 1969. 283 с.

28.Здіорук С. Міжконфесійний діалог як інструмент реалізації права на свободу совісті. *Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник*. 2007. № 12. С. 13–17.

29.Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII. Київ: Наукова думка, 1966. 248 с.

30.Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.

- 31.Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
- 32.Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б. Лобовика. Київ: Український центр духовної культури, 1996. 383 с.
- 33.Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні / За ред. А. Колодного. Київ, Дрогобич: Вид. Сурма G, 2008. 632 с.
- 34.Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 7. Релігійні меншини України / За ред. А. Колодного. Київ: Український видавничий консорціум, 2011. 600 с.
- 35.Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 8. Нові релігії України / За ред. А. Колодного. Київ, 2010. 828 с.
- 36.Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / За ред. А. Колодного. Дрогобич: Коло, 2003. 616 с.
- 37.Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920–1930-х років: соціальний вимір. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 12. С. 234–256.
- 38.Колодний А. М. Іслам в контексті політичних реалій Криму. *Українське релігієзнавство*. 2006. № 37. С. 136–162.
- 39.Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. Київ: Коло, 2006. 168 с.
- 40.Колодний А. М. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції. Київ: Світ знань, 1999. 52 с.
- 41.Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Київ: Інтерсервіс, 2017. 739 с.
- 42.Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
- 43.Конституція України. Суми: ФОП Соколик Б. В., 2009. 52 с.
- 44.Котляр М. Ф. Введення християнства в Київській Русі та його наслідки. Київ, 1985. 48 с.
- 45.Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
- 46.Крывелев И. А. История религий: очерки. Т. 1. Москва: Мысль, 1988. 445 с.
- 47.Лебединцев Ф. Архімандрит Мельхіседек Значко-Яворський. Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2012. 58 с.
- 48.Леви-Строс К. Тотемизм сегодня. Неприрученная мысль / Пер. с фр. А. Б. Островский. Москва: Академический Проект, 2008. 520 с.
- 49.Липинський В. Релігія і Церква в історії України (Передрук статей з

«Америки»). Філадельфія, 1925. 111 с.

50.Липківський В. Відродження Церкви в Україні 1917–1930. Торонто: Добра книжка, 1959. 335 с.

51.Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. 2-ге вид. Київ: Поліс, 1995. 350 с.

52.Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Ред. і упор. Л. О. Филипович, О. В. Горкуша. Київ: Самміт-Книга, 2014. 656 с.

53.Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2003. Вип. 13. С. 215–220.

54.Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.

55.Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.

56.Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 2. Вінніпег, 1979. 185 с.

57.Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. 3-тє вид. Київ: Дух і літера, 2009. 437 с.

58.Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ: Український центр духовної культури, 1997. 328 с.

59.Новак О. Ф. Християнство в Україні: нариси. Рівне: Ліста, 2003. 503 с.

60.Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 49 с.

61.Релігієзнавство: предмет, структура, методологія / За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. Київ, 1996. 240 с.

62.Релігія – Світ – Україна: у 3 кн. Кн. 1. Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу / За ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2010. 339 с.

63.Релігія – Світ – Україна: у 3 кн. Кн. 2. Міжконфесійні відносини поліконфесійної України / За ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2011. 371 с.

64.Релігія – Світ – Україна: у 3 кн. Кн. 3. Релігійні процеси в перспективі їх виявів / За ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2012. 550 с.

65.Ричка В. М. Церква Київської Русі (соціальний та етнокультурний аспект). Київ, 1997. 207 с.

66.Рыбаков Б. Язычество древних славян. Москва: Наука, 1981. 606 с.

67.Саган О. Державно-церковні відносини в Україні на сучасному етапі:

об'єктивна необхідність змін моделей. *Релігійна свобода: Релігійне життя України і світу за умов свободи релігії і віросповідань. Науковий щорічник*. 2017. № 20. С. 39–44.

68.Скочилася І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Вид-во УКУ, 2010. 832 с.

69.Сліпий Й. Спомини / Ред. І. Дацько, М. Горяча. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2014. 608 с.

70.Стратонова Н. Двовір'я як феномен релігійної ідентичності Київської Русі. Наукові записки. Серія «Культурологія». 2011. Вип. 7. С. 294–302.

71.Теодорович І. Благодатність єпархії У.А.П.Ц. (Української Автокефальної Православної Церкви). Регенсбург, 1947. 143 с.

72. Тимошенко Л. В. Берестейська унія 1596 р. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2004. 197 с.

73.Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: історичні нариси. Кн. 2 / Редкол. В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін. Київ: Наукова думка, 2011. 943 с.

74.Україна. Закони. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Київ: Парламентське видавництво, 1998. 23 с.

75.Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь, 1991. 640 с.

76.Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 1: середина XV – кінець XVI століття. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

77.Федорів Ю. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. 364 с.

78.Чос В. Г. Історія Християнства в Україні. Сміла: Блискавиця, 2007. 101 с.

79.Шевченко О. М. Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVII ст. *Український історичний журнал*. 1994. № 1. С. 54–61.

80.Шеретюк Р., Стоколос Н. Трансформації релігійно-церковного життя в Галицько-Волинській Русі другої половини XIII – першої половини XV ст.: геополітичний контекст. Рівне: Волинські обереги, 2009. 272 с.

81.Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контекст. Збірник доповідей наукової конференції. Київ, 2019. 127 с.

82.Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 264.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.
2. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава: АСМІ, 2014. 553 с.
3. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 3).
4. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. (Україна крізь віки; т. 13).
5. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.
6. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Переклад з англ. Н. Кочан. Львів: Видавництво УКУ, 2005. 268 с.
7. Брильов Д. В. Ісламський фактор в державно-конфесійній політиці України: внутрішньо- та зовнішньополітичний аспекти. *Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку*. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 22–39.
8. Вишенський І. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1972. 129 с.
9. Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів у Галичині: повоєнна радянська доба і сучасність. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 408 с.
10. Войналович В., Єленський В., Кирюшко М., Кочан Н., Рубльова Н. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.
11. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
12. Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI–XVII вв.). Киев: Наукова думка, 1976. 455 с.
13. Гаюк І. Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні. Т. 1. Львів: Афіша, 2012. 980 с.
14. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
15. Голуб А. П. Світоглядні парадигми Київської Русі: феномен

двовір'я: дис. ... канд.. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 1994. 130 с.

16.Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект. Київ: Академія, 2001. 272 с.

17.Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. Київ: К.І.С., 2017. 1136 с.

18.Дмитриев М. В. Православие и Реформация. Реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. Москва: Издательство МГУ, 1990. 135 с.

19.Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.

20.Дулуман Є. К. Релігія як соціально-історичний феномен. Київ: Наукова думка, 1974. 264 с.

21.Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні / За заг. ред. А. Колодного, П. Яроцького, О. Сагана. Київ: Гносис, 2001. 278 с.

22.Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. 420 с.

23.3 *архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2003. № 2 (Спеціальний випуск: влада і костел в радянській Україні, 1919–1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму). 507 с.

24.Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки). Львів: Видавництво УКУ, 2011. 384 с.

25.Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань. Матеріали Круглого столу. Київ, 2010. 120 с.

26.Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики XXI століття. Київ: Знання України, 2005. 552 с.

27.Історія України в особах. Литовсько-польська доба. Київ: Україна, 1997. 272 с.

28.Калашніков В. Г., Кашпіровський А. М. Релігієзнавство. Курс лекцій. Житомир, 2003. 256 с.

29.Калашніков В. Г. Словник термінів релігієзнавства. Житомир, 2007. 300 с.

30.Каргалов В. В. Монголо-татарское нашествие на Русь. XIII век. Москва: Просвещение, 1966. 135 с.

31.Карпов П. Поширення протестантизму в Україні: основні етапи

становлення. *Релігія та Соціум*. 2017. № 2. С. 141–147.

32.Киридон А. М. Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в Україні. Рівне: РІС КСУ, 2011. 216 с.

33.Киридон А. М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 252–259.

34.Кислашко О. П., Кислашко Я. О. Православні свята та народні звичаї. Київ: Грамота, 2003. 152 с.

35.Кислюк К. В., Кучер О. М. Релігієзнавство. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Кондор, 2004. 646 с.

36.Козюба В. К. Церква Богородиці Десятинна в Києві (короткий історичний нарис). *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 116–127.

37.Кондратьєва І. В. Вірменська Апостольська Церква у конфесіональному полі Руської Православної Церкви. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. 2010. Вип. 100. С. 15–19.

38.Косик В. Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (XI–XVI ст.). *Український історичний журнал*. 1993. № 3. С. 76–85.

39.Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 5).

40.Котовська О. Феномен двовір'я в українській філософській традиції. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Філософські науки. Львів, 2006. № 550. С.101–107.

41.Кримські татари: історія і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 13–14 травня 1994 р.). Київ, 1995. 234 с.

42.Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Каменярь, 1991. 167 с.

43.Латигіна Н. А. Іслам: шлях крізь століття. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2016. 360 с.

44.Лиштенан Ф. Д. Елизавета Петровна. Императрица, не похожая на других. Москва: Астрель, 2012. 644 с.

45.Лубський В. І., Горбаченко Т. Г., Лубська М. В., Яковенко А. І. Релігієзнавство. Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 448 с.

46.Митрополит Іларіон. Приєднання церкви української до московської в 1686 році. 5-те вид., доп. Вінніпег, 1948. 70 с.

47.Морозовський Р. Ю. Тотеми давніх українців. *Буття українців: матеріали науково-практичної конференції-презентації*. Київ: Сталь, 2005. С. 115–117.

48.Назарко І. Святий Володимир Великий, володар і христитель Руси.

Оттава, 1951. 294 с.

49.Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, 1960. 408 с.

50.Орлова М. Л., Редіна С. С., Ярмоменко С. Г. Ресурси етнічного туризму України, пов'язані з вірменським народом. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 267. С. 98–104.

51.Основні документи Берестейської унії: наукові зошити. Львів: Свічадо, 1996. 89 с.

52.Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 432 с.

53.Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. Київ: Генеза, 1993. 230 с.

54.Пірен М. І. Соціологія релігії. Підручник. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2008. 344 с.

55.Плохій С. М. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2006. 495 с.

56.Полонська-Василенко Н. Київ часів Володимира та Ярослава. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1944. 65 с.

57.Православное исповедание Кафолической и Апостольской Церкви Восточной. Москва: Синодальная Типография, 1900. 164 с.

58.Прокопович Ф. Духовный регламент Петра Первого. С прибавлением «О правилах причта церковного и монашеского». Москва: Либроком, 2012. 200 с.

59.Релігієзнавчий словник / Ред. А. Колодний, Б. Лобовик. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

60.Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів Наукової Конференції у Рокка ді Папа. Спільне видання НТШ, УБНТ, УВАН, УВУ на пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого, Почесного та Дійсного Члена НТШ у 75-ліття народин та 50-ліття священства. Мюнхен – Рим – Париж, 1966. 222 с. (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. 181).

61.Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний, О. Саган. 3-тє вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 448 с.

62.Российское духовенство и свержение монархии в 1917 году. Материалы и архивные документы по истории Русской православной церкви. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Индрик, 2008. 632 с.

63.Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с. (Україна крізь віки; т. 10).

- 64.Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ: Альтернативи, 1998. 320 с. (Україна крізь віки; т. 6).
- 65.Рыбаков Б. Язычество древней Руси. Москва: Наука, 1987. 784 с.
- 66.Сапеляк А. Митрополит Андрей Шептицький. Дар Бога Україні. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2016. 96 с.
- 67.Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ: Альтернативи, 1999. 336 с. (Україна крізь віки; т. 9).
- 68.Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний: Чесний лицар. Київ: Парламентське видавництво, 2020. 560 с.
- 69.Семергей Н. В. Релігійно-церковний вимір українського національно-культурного відродження 1917–1921 років: концептуалізація наративу сучасної історіографії. *Грані*. 2018. Т. 21, № 7. С. 63–69.
- 70.Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. 440 с.
- 71.Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція (1648–1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 352 с. (Україна крізь віки; т. 7)
- 72.Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.). Житомир, 2015. 592 с.
- 73.Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 352 с. (Україна крізь віки; т. 4).
- 74.Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 1: Стан релігійного життя України. Київ, 2008. 436 с.
- 75.Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 2: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.
- 76.Уляновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ: Видавничий дім «Простір», 2012. 1370 с.
- 77.Феномен Петра Могили: біографія, діяльність, позиція / Відп. ред. В. Климов. Київ: Дніпро, 1996. 267 с.
- 78.Чмыхов Н. А. Истоки язычества Руси. Київ: Либідь, 1990. 384 с.
- 79.Шевченко В. В. Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду. Київ: Преса України, 2002. 416 с.
- 80.Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.
- 81.Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.
- 82.Ятченко В. Ф. Український шаманізм. Київ: Міленіум, 2011. 216 с.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Апостольська Нунціатура в Україні. Режим доступу: <https://nunciaturekyiv.org>
2. Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань. Режим доступу: <http://vrgo.org.ua>
3. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Режим доступу: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>
4. Духовне управління мусульман України «УММА». Режим доступу: <https://umma.in.ua/ua>
5. Духовное управление мусульман Украины. Режим доступу: <https://islam.ua/ua/>
6. Інститут релігійної свободи. Режим доступу: <https://irs.in.ua/ua>
7. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Режим доступу: <https://www.filosof.com.ua>
8. Іслам в Україні. Режим доступу: <https://islam.in.ua/ua>
9. Львівське крайове ставропігієне братство святого апостола Андрія Первозваного. Режим доступу: <https://stavropigia.lviv.ua>
10. Міністерство культури України. Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/control>
11. Національний заповідник «Софія Київська». Режим доступу: <https://st-sophia.org.ua/uk/golovna/>
12. Національний музей історії України. Режим доступу: <https://www.nmiiu.com.ua>
13. Православна Церква України. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/>
14. Релігійно-інформаційна служба України. Режим доступу: <https://risu.org.ua>
15. Свідки Єгови. Режим доступу: <https://www.jw.org/uk/>
16. Українська Греко-Католицька Церква. Режим доступу: <http://www.ugcc.org.ua>
17. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. Режим доступу: <http://orthodox.org.ua>
18. The Ecumenical Patriarchate. Режим доступу: <https://www.patriarchate.org>
19. The Holy See. Режим доступу: <http://w2.vatican.va/content/vatican/en.html>
20. The World Council of Churches. Режим доступу: <https://www.oikoumene.org/en>

Навчальне видання

Стельникович Сергій Володимирович

Методичні рекомендації
до семінарських занять з навчальної дисципліни

«Історія релігії та церкви в Україні»

В авторській редакції

Надруковано з оригінал-макета автора

Підписано до друку 30.10.2020 р. Формат 60х84/16.
Умов. друк. арк. 2,2. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Наклад 100 прим.

Видавець О. О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17-а
тел.: (0412) 422-106

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК № 3544 від 05.08.2009 р.

Віддруковано ФОП О. О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17-а
тел.: (0412) 422-106, e-mail: zt_druk@i.ua